

Дорошенко Т.В.

Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка

КОМУНІКАТИВНІ УМІННЯ ЯК КОМПОНЕНТ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ

Професія вчителя музики являє собою складний комплекс багатьох взаємопов'язаних елементів, володіння якими є показником професійної майстерності.

Особливістю музично-педагогічної діяльності є наявність в числі її складників художньо-творчого начала. В роботі учителя музики художня творчість виявляється в умінні цікаво, захоплено вести уроки, позакласні заняття, яскраво, образно виконувати музичні твори, добирати найкращі методи викладання предмету. Творча діяльність учителя музики припускає вирішення різноманітних ситуацій на уроці, організацію творчого співробітництва з учнями. Творча педагогічна взаємодія - співробітництво, співтворчість учителя й учнів має бути побудована на демократичних та гуманістичних засадах, на базі взаємоповаги і довіри.

Проблема організації співробітництва учителя й учнів на уроці набула особливої актуальності після проголошення незалежності України. Мета виховання переосмислюється у світлі пріоритету загальнолюдських цінностей: “Метою освіти в Україні є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства... Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами” (Закон України “Про освіту”).

Вперше за останні сімдесят років людина, особистість проголошується як найвища цінність суспільства. Ця гуманістична ідея вимагає визнання дитини центром і смыслом діяльності школи, кожного вчителя, конкретизації мети, перегляду завдань, змісту, методів навчання, створення науково обґрунтованої системи підготовки майбутнього вчителя, здатного до творчої професійної самореалізації. Від того, яким буде сучасний учитель, як він діятиме, чи спроможний буде враховувати вимоги, пред'явлені йому суспільством, багато в чому залежатиме рівень освіченості, вихованості і духовної культури школяра.

Творчим напрямком в діяльності вчителя є перехід від у більшості існуючої “суб’єкт-об’єктної” парадигми навчально-виховного процесу до “суб’єкт-суб’єктних відносин, що вимагає удосконалення механізмів взаємодії педагога та вихованців, спрямування процесу підготовки майбутніх учителів на опанування педагогікою співробітництва.

Кожний шкільний предмет, завдяки своїй специфіці, має певні можливості для здійснення методики оновлення відносин “учитель-учень”, для виявлення творчих здібностей в процесі педагогічної взаємодії.

Урок музики в школі – урок мистецтва обумовлює певні вимоги до стилю його викладання, тобто до педагогічних умінь вчителя. Смісл роботи вчителя музики полягає не стільки в тому, щоб передати певну суму знань про музику, скільки прищепити любов до неї. Щоб досягти цього, вчитель має активізувати почуття учнів, навчитися впливати на емоційні сфери дитячої психіки. Необхідність емоційного забарвлення педагогічного впливу певним чином зумовлює особливості педагогіки співробітництва на уроках музики.

Грунтуючись на твердженні Б.Г.Ананьєва про те, що навчання є перш за все спілкуванням, комунікацією і В.В.Кан-Каліка, який вказував, що найсучасніші методи виховного впливу “працюватимуть” тільки тоді, коли будуть забезпечені комунікативно, можна зробити висновок про важливість і необхідність формування у майбутніх вчителів музики комунікативних умінь. Як свідчить практика, зосередження професійної підготовки вчителя на пізнавальній діяльності і відсутність цілеспрямованої підготовки до комунікативної приводить до того, що вчитель не здатен успішно реалізувати отримані знання на практиці, оскільки ефективність подальшої його діяльності залежить від її належного комунікативного забезпечення.

Комунікативне забезпечення навчально-виховного процесу неможливе без вільного володіння майбутнім учителем необхідним запасом комунікативних умінь.

Комунікативні уміння вчителя можна визначити як уміння спілкуватися, слухати, знаходити контакт, творчо діяти у варіативно-мінливих умовах різноманітних педагогічних ситуацій. Їх можна згрупувати в такі блоки:

- 1) вміння забезпечувати взаємодію, взаємний контакт та необхідні взаємовідносини;
- 2) мовленнєві вміння;
- 3) вміння педагогічної імпровізації

Для предмета “Музика” спілкування – одне з центральних понять. Це, перш за все, взаємодія учителя й учнів, що має особливе емоційно-змістовне забарвлення, це виховання культури почуттів, вміння розуміти стан й думки один одного, вміння відгукуватися на переживання.

Урок музики передбачає різноманітну палітру взаємовідносин: між музикою, учителем й учнями; між учителем й учнями; між дітьми в колективних формах діяльності.

Майбутній вчитель повинен вміти забезпечувати взаємний контакт та необхідні взаємовідносини, які можна визначити як спільну творчу діяльність учнів й учителя, спрямовану на розкриття життєвого змісту музики. Це вимагає врахування психофізіологічних особливостей дітей певного віку, рівня їх музичної і загальної підготовки. Вчитель повинен знати дитячі інтереси, захоплення для того, щоб вміло і ненав’язливо “вплести” їх в сценарій уроку.

Тому під час педагогічної практики увага студентів спрямовується на вивчення інтересів учнів, з’ясування їх здібностей, уподобань. Ті знання, які студенти отримують на лекціях з психології, педагогіки, методики музичного виховання

щодо психофізіологічних особливостей дітей певного вікового періоду, піддаються аналізу і перевірці на практиці в процесі спостереження. Так, відповіді на питання: в чому виявляються такі особливості молодших школярів, як висока чутливість сенсорних зон нервової системи, емоційна враженість, сенситивність молодшого шкільного віку, сенкритизм різних художніх здібностей, ілюструються прикладами, що зафіксовані студентами в щоденнику спостережень за дітьми.

Взаємодія учителя на уроці музики має відбуватися не тільки з класом, а й з кожним учнем персонально. В результаті цього діти привчаються до того, що педагог бачить кожного з них у будь-який момент уроку, і це є для них своєрідним стимулом у навчанні. Суть такого бачення не в покаранні за порушення дисципліни, а у вмілому стимулюванні їх активності.

Створенню гарного контакту з учнями сприяє вміння учителя цікаво подавати навчальну інформацію і спілкуватися з учнями в процесі її опрацювання. Забуваючи про те, що молодші школярі не засвоюють зміст надмірно довгої мови, майбутні вчителі дуже часто захоплюються власними розповідями. Часто вони не допускають на уроці власні думки, а звідси і дитячі здаються не потрібними. Діти це відчувають, тому і не йдуть на спілкування з учителем, і весь урок грають в “угадайку”: вгадують, що учителю слід відповісти.

Те ж саме можна сказати й про рівень розмов про авторів творів. Фактично всі довідки мають інформативний характер. Такі відомості не наближають школярів до музики, не викликають потребу в спілкуванні.

Хвилюючись про “втрату” часу на уроці деякі учителі починають підганяти дитину з відповіддю на питання. Необхідно обов’язково дати дитині час на обміркування, а якщо відповідь не пролунала, треба, спираючись на музичний і життєвий досвід дітей, разом з ними шукати художньо-образні зв’язки змісту даного твору з літературою, образотворчим мистецтвом, природою, життям.

Важливим моментом під час спілкування з учнями є вміння учителя вслуховуватися і чути не тільки *що*, але й *як* говорять і виконують діти. Спостереження під час педагогічної практики показують, що часто студенти навіть не чують відповідей дітей на свої запитання, не чують, як вони співають, як говорять, не бачать їх міміки, не завжди відчувають їх настрій.

Під час відвідування студентами уроків музики корисно пропонувати їм спостерігати за інтонацією мовлення, співу, за настроєм, мімікою спочатку двох-трьох учнів, поступово збільшуючи їх кількість. В результаті такої діяльності у студентів формуються навички спостереження, розширюється об’єм уваги.

Спілкування на уроці музики – це спілкування не тільки учителя й учнів, але й учнів між собою, оскільки урок музики найбільш вирізняється серед інших уроків перевагою колективних форм роботи. Тому під час лабораторних занять з методики музичного виховання, коли студенти демонструють фрагменти уроку музики, необхідно спрямовувати їхню увагу на організацію такого спілкування. Можливості для цього є на різних етапах уроку. Такі традиційні питання вчителя, як “Що ми слухали на минулому уроці?”, “Яке домашнє завдання треба виконати

на наступний урок?” і т.п., потребують відповіді безпосередньо вчителю. Бажано, щоб відповіді учнів були спрямовані не вчителю, а адресовані будь-кому з дітей – тому, хто цього потребує.

Учень, який відповідає на це запитання, звертається до конкретного товариша. Решта дітей теж не залишаються осторонь, а стежать за діалогом і, якщо є потреба, додають, звертаючись не до вчителя, а до учня. Все це сприяє формуванню культури спілкування.

На уроці цікавими й корисними видами музично-творчої, колективної роботи є співацька імпровізація, коли починає співати мелодію один учень, продовжує другий, третій і т.д., спільне складання казки під враженням прослуханої музики. Ці види діяльності супроводжуються аналітичною, де діти висловлюють власні судження про музику. Завдання вчителя – створити умови для творчого самовираження кожного учня. Корисно, щоб учитель на уроці постійно доводив дітям думку: “Тут всі талановиті”, “Роби як вважаєш за потрібним”, “Вмій виразити себе”.

Створенню гарних взаємовідносин, досягненню контакту сприяє надання дітям вільного вибору у всьому, де є для цього можливість і доцільність.

Так, для розкриття тієї чи іншої теми, можна пропонувати не одну пісню, а декілька. Наприклад, новорічному святу присвячена пісня А.Філіпенка “Новорічна”, В.Верменича “Запросини Діда Мороза”. Діти можуть послухати їх у виконанні вчителя і вибрати одну з них для розучування, ту, яка більше сподобалася.

Навчальний матеріал закріплюється здебільшого у процесі різних видів діяльності: співу, слухання музики, дидактичної гри, гри на музичних інструментах. В кожному класі це може бути проведено також з урахуванням побажань дітей.

Часто студенти, вчителі задають учням домашнє завдання – зробити малюнки під враженням прослуханої музики. Доцільно надавати дітям можливість вибору у творчих завданнях: одні люблять малювати, інші – складати вірші, казки. У процесі вільного вибору дитина зростає як особистість. В неї з’являється почуття дорослості і зацікавленості в роботі, адже те, що вона робить, вона обрала власно.

Важливим чинником, що забезпечує співробітництво на уроках музики та служить засобом емоційного впливу на учнів є образна мова вчителя. Педагогічна ефективність мовлення вчителя багато в чому залежить від рівня володіння мовою, вміння здійснювати правильний вибір мовних засобів.

В реальних ситуаціях мовленнєва сторона педагогічного спілкування становить складну поліфонію реплік, розповідей, запитань, оціночних суджень, відповідей, зауважень, емоційних реакцій. На заняттях з музичного інструменту, диригування, методики музичного виховання та ін. необхідно спрямовувати увагу студентів на необхідність під час планування зустрічі з школярами обмірковувати не тільки зміст спілкування (про що я буду з ними говорити), а й особливості свого мовлення і комунікативної поведінки (як я буду говорити, які вербальні і невербальні засоби допоможуть мені бути виразним, переконливим,

винахідливим, коректним, яку емоційну атмосферу спілкування я хотів би створити).

Дуже важливо те, як, з якими словами звертається вчитель до учнів. Наведемо кілька прикладів. Ось як майбутня вчителька “стимулювала” активність учнів під час проведення бесіди в класі. Наводимо її стандартні звертання до учнів: “Зараз будете відповідати на мої запитання”, “Уважно слухайте, бо я буду ставити питання”, “Діти, чого ви не слухаєте?”, “Так, добре, сідай”, “Чого ви мовчите?”, “Піднімайте руки”, “Говори голосніше”, “Що, ніхто більше не знає?”

Педагогічна неефективність мовлення студентки у наведених прикладах полягає в тому, що в результаті не стимулюється пізнавальна активність учнів, створюються психологічні бар’єри у спілкуванні з ними через використання стандартних мовних моделей. Тому на лабораторних заняттях з методики музичного виховання в процесі моделювання різних педагогічних ситуацій студентам пропонується скласти умовну ідеальну модель мовлення вчителя (звертання до учнів, запитання в залежності від ситуацій уроку, відповіді на можливі запитання учнів тощо) і орієнтуватися на неї в процесі професійного навчання, а пізніше — становлення як учителя під час самостійної педагогічної діяльності.

З цією метою можна пропонувати студентам користуватися такими книжками: Учїться висловлюватися / П.І.Білоусенко, Ю.О.Арешенков, Г.М.Віняр та ін.-К., 1990.- С.126; Чак Є.Д. Барви нашого слова.- К.,1989.- С.176; Бабич Н.Д. Основи культури мовлення.- Львів,1990.- С.62-139.

Майбутні вчителі мають виробити в себе звичку звертатися до словників, якщо виникає будь-який сумнів щодо правильності вживання слова, розвивати увагу до незнайомих слів, потребу запам’ятати, з’ясувати їх значення, ввести у своє мовлення, вивчати досвід мовного спілкування талановитих педагогів.

Педагогічна діяльність за своєю природою має творчий характер. Щоденно вчитель вирішує численні не тільки типові, але й оригінальні завдання, що потребують аналізу педагогічної ситуації, прогнозування результатів навчання, вміння керувати власними почуттями і настроями. Загалом навчально-виховний процес пов’язаний з постійним творчим пошуком, оскільки вчитель має діяти у варіативно-мінливих умовах різноманітних педагогічних ситуацій. В процесі співробітництва майбутній учитель музики має бути готовим до оперативного розв’язання суперечностей, тобто до педагогічної імпровізації.

На заняттях з методики музичного виховання з метою формування комплексу імпровізаційних умінь доцільно використовувати такі методи роботи, як моделювання, педагогічні ігри, інсценування педагогічних фактів, явищ, саморозвиваючу педагогічну ситуацію.

Під час моделювання створюються ситуації, максимально наближені до реальної школи, до несподіваних суперечностей, що з’являються раптово під час проведення уроків, де від учителя вимагається вміння знайти оптимальний засіб вирішення проблеми.

Дуже корисні педагогічні ігри, де кожному студенту відводиться певна роль. Із числа студентів обираються два експерти: перший оцінює змістовність (логіку, аргументацію, новизну, якість мовлення, фантазію тощо); другий оцінює діяльність (емоційність, жвавість, переконаність, винахідливість тощо). Такі заняття дозволяють учасникам гри подивитись на себе з боку, з'ясувати, як сприймаються іншими їхні дії, увійти в роль учителя або учня.

Формуванню імпровізаційних умінь допомагає також метод саморозвиваючої педагогічної ситуації. Формулюється певна педагогічна ситуація і розподіляються в ній ролі. Починається гра, яка близька до умов педагогічної задачі, а далі вона саморозвивається за допомогою прийома проектування ("якщо б"), який відомий в театральній педагогіці як елемент системи К.С.Станіславського. Учитель планує конкретні вправи, завдання, заздалегідь передбачає декілька варіантів реалізації завдань залежно від зміни реальних обставин уроку. Наприклад, метою уроку вчитель визначив розвиток почуття ритму у молодших школярів. Для цього він підібрав відповідні вправи, пісні, твори для слухання. Студентам ставиться питання: "А якщо протягом уроку непередбачено з'явиться ситуація, коли запропоновані вправи діти виконають швидше, ніж на це розраховував учитель?"

Імпровізуючи, студенти доходять висновку, що вчителю доцільно буде оцінити несподіваний момент і раптово розширити мету уроку: розвиток почуття ритму на основі знайомства з розмірами в музиці.

Метод інсценування педагогічних фактів, явищ полягає в тому, що на практичних заняттях студенти розподіляються на мікрогрупи по 4-5 чоловік. За допомогою картки-жребію визначаються завдання на імпровізацію (наприклад, діти попросили вчителя виконати улюблену дитячу пісню; вчитель розраховував на те, що діти швидко запам'ятають мелодію нової пісні, але вийшло навпаки; вчитель планував розучування спокійної, сумної пісні, а в класі на попередньому уроці пройшли спортивні змагання, які сприяли росту збудженості, емоційності дітей; вчитель планував слухання твору В.А.Моцарта "Реквієм", провів цікаву вступну бесіду перед звучанням твору і раптово зламався програвач).

Такі форми навчальної роботи сприяють адаптації майбутніх учителів музики до публічних виступів, розвивають педагогічну кмітливість, творчі здібності, винахідливість, комунікативні вміння.

Таким чином, уроки музики мають сприятливі можливості для здійснення співробітництва учителя з дітьми, учнів між собою. Подолання авторитарності, спілкування з дітьми на основі гуманного підходу, оволодіння комунікативними вміннями забезпечить майбутньому вчителю продуктивну реалізацію цілей навчально-виховного процесу та успішну роботу в психологічному контакті з учнями.

